

Agnieszka Wójtowicz-Wróbel

PRZEMIANY PRZESTRZENNE A WYKORZYSTANIE ŚRODKÓW UNIJNYCH – NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH KRAKOWSKIEGO OBSZARU METROPOLITALNEGO

Streszczenie: W artykule przeanalizowano wpływ wykorzystania środków unijnych na przemiany przestrzenne gmin, których głównym ośrodkiem jest małe miasto lub miejscowość bez praw miejskich, lecz o miejskim charakterze. Badaniami objęto trzy gminy (Lanckoronę, Słomniki i Alwernię), które wykazują odmienny charakter funkcjonalno-przestrzenny. Głównymi ośrodkami gmin są: Lanckorona (miejscowość o charakterze turystycznym i rekreacyjnym), Słomniki (pełnią funkcję obsługi otaczających je terenów rolnych) i Alwernia (miasteczko o charakterze przemysłowym). Przedłożone przez powyższe gminy wnioski o wykorzystanie unijnych subwencji zestawiono zarówno pod kątem skuteczności (wnioski przyznane–wnioski odrzucone) oraz pod kątem ich przestrzennego charakteru (inwestycje punktowe, inwestycje liniowe i inwestycje kompleksowe). W niniejszym artykule przy pomocy przykładów zobrazowano także przestrzenne oddziaływanie realizowanych inwestycji, a następnie sformułowano spostrzeżenia dotyczące wykorzystania środków unijnych oraz oddziaływania realizowanych przy ich pomocy inwestycji zarówno obecnie, jak i w dalszej perspektywie czasowej.

Słowa kluczowe: małe miasto, tożsamość miasta, Krakowski Obszar Metropolitalny, Unia Europejska, gmina miejsko-wiejska.

1. Wstęp

Ponad dwadzieścia lat okresu transformacji ustrojowej państwa zaowocowało znacznymi przemianami miast małych. Pytanie o rolę tych ośrodków w otoczeniu Krakowa oraz ich znaczenie ze względu na zachowane wartości i tożsamość staje się coraz bardziej aktualne. Miasteczka w otoczeniu Krakowa to ośrodki o licznych walorach kulturowych, krajobrazowych i przyrodniczych. Liczne spośród podkrakowskich miast posiadają historyczny rodowód, a w minionych wiekach odgrywały istotne znaczenie dzięki położeniu przy

głównych szlakach handlowych¹. Wraz z budową linii kolejowych w XIX i początkiem XX wieku niektóre małe miasta zanotowały znaczny wzrost, a jednocześnie miasteczka nie znajdujące się przy trasach kolejowych znalazły się na uboczu przemian. Współczesny okres intensywnych przekształceń małych miast rozpoczął się w II połowie XX wieku, kiedy to ówczesne przemiany funkcjonalne i przestrzenne miasteczek związane były z systemem gospodarki centralnie sterowanej (lokalizacja zakładów przemysłowych i wytwórczych, budowa osiedli wielorodzinnych itp.). Możliwość pracy w przemyśle (w niektórych małych miastach, lecz przede wszystkim w Kombinacie Metalurgicznym Huty im. Lenina), a także w budownictwie (głównie budowa miasta Nowa Huta) zapewniały mieszkańcom środki na budowę nowych domów, co było przyczyną intensywnych przekształceń przestrzennych w miasteczkach w tamtym okresie.

Przemiany społeczno-gospodarcze zapoczątkowane w 1989 roku wpłynęły znacząco na współczesny obraz małych miast. Uwolnienie własnej inicjatywy gospodarczej mieszkańców pobudziło rozwój ekonomiczny miast, ich przemiany społeczne i przestrzenne. Prócz działań osób indywidualnych, szczególnie istotnym elementem współczesnych przemian są działania władz miast i gmin, w tym te, które pozwalają na wykorzystanie środków unijnych (zarówno w okresie adaptacyjnym przed wstąpieniem Polski w strukturę Unii Europejskiej, jak i po 2004 roku). Liczne możliwości posykiwania unijnych dotacji przez gminy zaowocowały działaniami, które w różny sposób wpłynęły na przestrzeń miasteczek.

2. Charakterystyka funkcjonalno-przestrzenna miast w obszarze oddziaływania Krakowa

Jak zapisano w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego „(...) Krakowski Obszar Metropolitalny stanowi swoisty region funkcjonalny obejmujący wielkie miasto, czyli metropolię² Kraków wraz z sąsiadującym zespołem jednostek osadniczych powiązanych z metropolią różnymi związkami interakcyjnymi. Spełnieniem ogólnej zasady ustalonej dla polskich

¹ Były to zarówno szlaki transeuropejskie o znaczeniu międzynarodowym, jak i szlaki o krajowym charakterze prowadzące do stolicy.

² Podając za: T. Markowski i T. Marszał (2006) obszar metropolitalny jest to „(...) wielkomiejski układ osadniczy (monocentryczny lub policentryczny złożony z wielu jednostek osadniczych oraz terenów o wysokim stopniu zurbanizowania) obejmujący strefę o znacznym bezpośrednim zasięgu codziennego oddziaływania (miejsca pracy i zamieszkania) oraz tereny potencjalnych możliwości rozwojowych; gdzie zachodzą procesy metropolizacji i występuje wystarczające nagromadzenie działalności uzupełniających (substytucyjnych) metropolitalne funkcje ośrodka centralnego (lokalizacja funkcji metropolitalnych); o dużej skali wewnętrznej integracji funkcjonalnej (silnych powiązaniach funkcjonalnych); z dobrze rozwiniętą siecią transportową”.

metropolii jest obszar obejmujący miasto Kraków z krakowskim powiatem ziemskim oraz sąsiadującymi z nim powiatami, jednakże wprowadzono kilka korekt wynikających z aktualnej analizy procedury delimitacji zasięgu przestrzennego (...). Krakowski Obszar Metropolitalny (KOM) zajmuje 27% województwa małopolskiego, tj. 4 000 km² i zamieszkuje go 45% mieszkańców tego województwa. W skład KOM wchodzi 58 gmin podzielonych na 8 powiatów. W granicach Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego znajduje się 14 miast, z czego znaczna część to miasta małe o liczbie mieszkańców do 10 tys. lub bardzo małe (do 5 tys. mieszkańców). Ponadto wyróżnić można w jego granicach miejscowości, które co prawda nie posiadają współcześnie praw miejskich, lecz posiadały je w przeszłości. Do dzisiaj zachowały natomiast małomiasteczkowy charakter przestrzeni, pełnią także miejskie funkcje dla otaczających je terenów wiejskich (np. Lanckorona, Nowa Góra). Ze względu na zachowany miejski charakter, pomimo utraty praw miejskich, miejscowości te zostały włączone do poniższych badań – w dalszej części pracy jedna z takich miejscowości (Lanckorona) została przeanalizowana jako studium przypadku³.

Małe miasta Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego to ośrodki zróżnicowane pod względem charakteru przestrzeni i funkcji. Związane jest to z uwarunkowaniami historycznymi, walorami przyrodniczymi, cechami krajobrazu, a także wpływem Krakowa dawniej i współcześnie. Małe miasta KOM podzielić można na trzy grupy pod względem wiodącej funkcji:

1. Miasteczka znajdujące się w strefie o rolniczym charakterze. Są to ośrodki położone przeważnie na uboczu przemian pełniące funkcję obsługi rolniczych terenów. Ośrodki te często posiadają historyczny rodowód (np. średniowieczne Proszowice czy Skała), swój dawny rozwój zawdzięczają nie tylko położeniu w terenach z glebami o wysokich klasach bonitacyjnych, lecz także bliskości szlaków handlowych (Słomniki, Miechów). Są to miejscowości, które nie posiadają szczególnych walorów kulturowych, jednak zachowały małomiasteczkowy charakter i na skutek braku dynamiki przemian posiadają wiele małomiasteczkowego uroku, a także atrakcyjność krajobrazową, związaną z otaczającymi terenami rolnymi.

2. Miasteczka o charakterze turystycznym i rekreacyjnym. Ośrodki te posiadają liczne walory kulturowe i przyrodnicze. Często są to miejscowości o zachowanym historycznym układzie urbanistycznym, z wieloma obiektami objętymi ochroną konserwatorską (np. Lanckorona, Kałwaria Zebrzydowska), walorami przyrodniczymi w otoczeniu miast (np. Niepołomice – sąsiedztwo Wisły i Puszczy Niepołomickiej lub Skała – bliskość Ojcowskiego Parku Narodowego) czy

³ Jednocześnie na potrzeby pracy i ze względu na miejski charakter przestrzeni autorka niniejszego opracowania używa także w stosunku do tych miejscowości terminu „miasteczko”, co ma na celu odzwierciedlenie i podkreślenie przestrzennego charakteru ośrodków.

walorami widokowymi (Kalwaria Zebrzydowska czy Nowy Wiśnicz otoczone wzgórzami atrakcyjnymi krajobrazowo).

3. Miasteczka o wiodącej funkcji przemysłowej – to najczęściej ośrodki, które swój rozwój zawdzięczają dawnym tradycjom rzemieślniczym, na bazie których rozwinął się przemysł (np. Świątyniki Górne – wyrób kłódek i zamków, Sułkowice – kowalstwo) lub takie miasteczka, w których przemysł został ulokowany bez powiązania z lokalnymi tradycjami i nadał miastu nowy profil rozwoju (np. Alwernia – zakłady przemysłu chemicznego czy Skawina, która współcześnie jest miastem ponad 20 tys., lecz intensywny wzrost liczby mieszkańców jest powiązany z lokalizacją zakładów przemysłowych).

Różna specyfika funkcjonalno-przestrzenna miast wiąże się z ich położeniem w strefie oddziaływania Krakowa. Miasteczka w strefie północnej i wschodniej są najczęściej miasteczkami pełniącymi funkcję obsługi terenów rolnych. Miasteczka znajdujące się na południe od Krakowa, położone w terenach atrakcyjnych krajobrazowo oraz miasteczka w strefie zachodniej KOM, zlokalizowane w obszarach szczególnie cennych przyrodniczo (liczne obszary objęte różnymi formami ochrony, w tym Ojcowski Park Narodowy, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody i in.) to najczęściej ośrodki, których walory kulturowe, przyrodnicze i krajobrazowe sprzyjają rozwojowi funkcji rekreacyjnych i turystycznych. Wyjątek stanowią miasta o dominującej funkcji przemysłowej, które nie wykazują zależności pomiędzy funkcją a strefą, w której się znajdują.

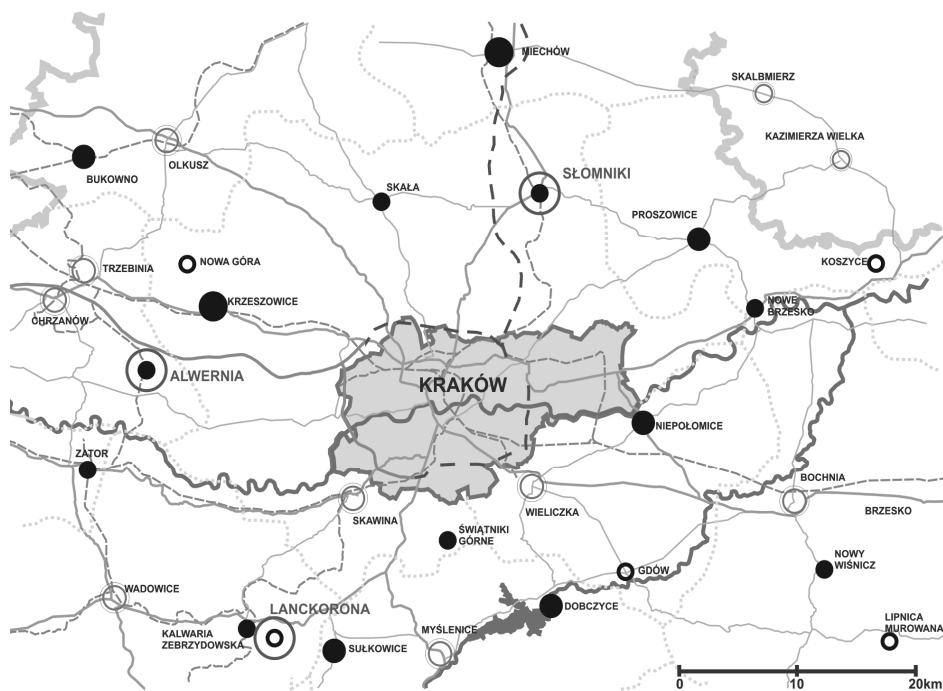
Prócz trzech wymienionych powyżej grup, w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym należy wyróżnić także te małe miasta, które nie posiadają funkcji wiodącej mającej znaczący wpływ na ich przemiany przestrzenne. Miasteczka te dzięki dobrej dostępności komunikacyjnej Krakowa w znacznym stopniu rozwinęły funkcję mieszkaniową dla osób pracujących w Krakowie, co spowodowało znaczny wzrost ilości usług różnego typu w miasteczkach. Intensywny rozrost przestrzenny tych miast nie jest jednoznaczny z ich rozwojem, tj. m.in. tworzeniem przestrzeni wysokiej jakości czy usługami podkreślającymi cechy miasteczka. Taka forma przekształceń funkcjonalno-przestrzennych wpływa na unifikację małych miast i zatracanie ich szczególnej specyfiki. Miasta te w bardzo intensywny sposób ulegają przemianom przestrzeni i funkcji, a przemiany te w niewielkim stopniu uzależnione są od unijnych subwencji⁴ – z tego powodu nie zostały poddane szczegółowym analizom w kontekście wykorzystania środków unijnych.

Jednym z elementów stymulujących przemiany przestrzenne w miasteczkach wyżej wymienionych typów jest możliwość unijnego dofinansowania zarówno

⁴ Mniejsza ilość składanych wniosków, a te składane w większym stopniu odnoszą się do działań społecznych niż przestrzennych. Jednocześnie intensywne przemiany przestrzenne związane są bardziej z indywidualnymi działaniami mieszkańców lub rozwojem ekonomiczno-gospodarczym niż z działaniami gminy wspieranymi z unijnych funduszy.

działań gminnych, jak i indywidualnych inicjatyw. Działania gminne ze względu na swą skalę i formę powinny być szczególnie istotnym elementem przemian małych miast – z jednej strony wykorzystanie unijnych dofinansowań może umożliwić tworzenie nowych, atrakcyjnych funkcji miejskich dla mieszkańców i przyjezdnych (obiekty sportowe i rekreacyjne, programy rewitalizacji centrów małych miast czy innych obszarów wymagających takich działań itp.), z drugiej strony środki unijne umożliwiają realizację projektów o randze podstawowej (budowa dróg, sieci wodociągowej, kanalizacyjnej itp.).

W niniejszym artykule zestawiono wnioski złożone do programów pomocowych w trzech różnych gminach: Słomnikach, Lanckoronie oraz Alwerni (rys. 1).

Rys. 1. Słomniki, Lanckorona i Alwernia – miejscowości reprezentujące różne typy funkcjonalne – na tle obszaru oddziaływania Krakowa

Źródło: opracowanie własne

Słomniki to blisko 4,5 tys. miasteczko (siedziba gminy miejsko-wiejskiej)⁵, położone w obszarach gleb o wysokich klasach bonitacyjnych. Posiadające średniowieczny układ urbanistyczny Słomniki lokowane były przez Kazimierza

⁵ Liczba ludności gminy Słomniki wynosi 13 761 osób, w tym liczba ludności miasteczka wynosi 4 365 osób.

Wielkiego w 1358 roku przy trakcie prowadzącym do Krakowa. Miasteczko przez wieki nie wykazywało szczególnie intensywnych procesów rozwojowych, jednak dogodne położenie względem Krakowa oraz możliwość obsługi rolniczych terenów (rynek zbytu produktów rolnych i in.) zapewniały miastu stabilną sytuację gospodarczą przez wieki. Intensywne przemiany Słomnik zapoczątkowane zostały wraz z możliwością podejmowania pracy przez mieszkańców w przemyśle i budownictwie (budowa Nowej Huty i Kombinatu Metalurgicznego Huty im. Lenina) w II połowie XX wieku, a po upadku gospodarki centralnie sterowanej kontynuowane były ze względu na uwolnienie własnej inicjatywy gospodarczej mieszkańców (po 1989 roku). Obecnie miasto z jednej strony nadal pełni funkcję obsługi terenów rolniczych (68% mieszkańców gminy Słomniki utrzymuje się z pracy na roli), jednocześnie bliskie sąsiedztwo Krakowa (miasto znajduje się z strefie dostępności komunikacyjnej mniejszej niż 60 min. do centrum Krakowa) sprawia, że Słomniki stają się atrakcyjnym miejscem zamieszkania dla osób pracujących w Krakowie⁶.

Lanckorona zamieszkała przez 2 tys. osób to siedziba gminy wiejskiej⁷. Położona jest na południowy zachód od Krakowa, niespełna 40 km od jego centrum. Jak wspomniano na wstępie tego rozdziału, pomimo utraty praw miejskich w 1934 roku, miejscowość ta została włączona do ww. omówienia nie bez przyczyny: Lanckorona posiada miejski charakter przestrzeni, zabytkowy układ urbanistyczny o miejskim charakterze, pełni także miejskie funkcje dla otaczającego terenu – w odczuciu mieszkańców także nadal odbierana jest jako „małe miasteczko”. Prócz funkcji podstawowych, miejscowość ta w przeważającym stopniu pełni funkcje turystyczne i wypoczynkowe. Jest to związane z walorami krajobrazowymi (położenie w terenach wzniesień zapewniających atrakcyjne widoki również z wnętrza miasteczka⁸ – Góra Zamkowa, zabytkowy układ urbanistyczny oraz otaczające dolinki tworzą naturalny i komponowany park krajobrazowy, a fragment Góry Zamkowej wpisany został na listę UNESCO) oraz walorami kulturowymi (układ urbanistyczny objęty jest ochroną konserwatorską wraz z większością tworzących go obiektów). Wypoczynkowe i turystyczne funkcje miasteczka zaczęły rozwijać się intensywnie na początku XX wieku, gdy Lanckorona była miejscem wypoczynku weekendowego dla Krakowian – z tego też okresu pochodzi zespół willi charakterystycznych dla Lanckorony. Włodarze gminy upatrują szanse rozwoju w wypoczynkowym

⁶ Zjawisko to nie jest jeszcze tak intensywne jak w Niepołomicach, Krzeszowicach czy Świątnikach Górnych (miasta o korzystniejszej dostępności komunikacyjnej), lecz w kolejnych latach jest coraz bardziej zauważalne.

⁷ Liczba ludności gminy wiejskiej Lanckorona wynosi 5 787 osób.

⁸ Jak wspomniano wcześniej, ze względu na wymienione cechy pomimo braku posiadania praw miejskich, autorka pozwala sobie określać Lanckoronę mianem „miasteczka”, co odnosi się w znacznym stopniu do przestrzennego, miejskiego charakteru ośrodka.

charakterze miejscowości. W niewielkim stopniu rozwinięte rolnictwo także dostosowywane jest do wypoczynkowego charakteru ośrodka⁹.

Alwernia jest siedzibą gminy miejsko-wiejskiej, liczy blisko 3,5 tys. mieszkańców¹⁰. Położona jest ok. 30 km na zachód od centrum Krakowa w terenach atrakcyjnych przyrodniczo i krajobrazowo. Alwernia znajduje się na pograniczu dwóch aglomeracji: śląskiej i krakowskiej, a jej dobra dostępność związana z korzystnym położeniem względem głównych tras komunikacyjnych sprzyja rozwojowi miasta. Miasteczko posiada zachowany układ przestrzenny wraz z zabytkami tworzącymi jego tkanę¹¹. Około 90% mieszkańców utrzymuje się z pracy poza rolnictwem. Ze względu na powstanie w 1929 roku Zakładów Chemicznych, Alwernia stała się ośrodkiem o przeważającej funkcji przemysłowej. Obecnie znaczna część mieszkańców zatrudniona jest w ww. zakładach, które przy zastosowaniu nowoczesnych, ekologicznych technologii rozwijają się nieustannie. Mieszkańcy i władze gminy upatrują szans dalszego rozwoju miasteczka także w wykorzystaniu walorów naturalnych i zachowanych – związanych z tym – lokalnych tradycji. Alwernia posiada bogate złoża glin czerwonych i białych, co w minionych wiekach dało podstawy do rozwoju ceramiki artystycznej na tym terenie¹².

3. Wykorzystanie środków pomocowych – studium przypadków

Wstąpienie Polski w struktury unijne stworzyło liczne szanse wsparcia finansowego dla małych miast i gmin. Przed rokiem 2014 środki pomocowe przyznawane były w trzech okresach: do 2004 roku, tj. przed wstąpieniem do UE, w pierwszym okresie 2004–2006, gdy Polska mogła korzystać z unijnych subwencji na równych prawach jak pozostałe kraje członkowskie¹³, a następnie w drugim okresie 2007–2013. Tematyka wykorzystania środków finansowych do roku 2006 poruszana była już w literaturze wielokrotnie. O możliwościach wykorzystania unijnych subwencji w obszarze oddziaływania Krakowa pisała m.in. A. Sikora (2006, s. 330–335), a w odniesieniu do miast małych także H. Hrehorowicz-Gaber (2006, s. 246–261), A. Pawlak (2006, s. 279–284) i K. Zawada (2006, s. 322–329). W ramach niniejszych badań przeanalizowane

⁹ Produkcja rolna to wyrób produktów regionalnych, na niewielką skalę, tradycyjnymi metodami.

¹⁰ Liczba mieszkańców gminy Alwernia wynosi 12 726 osób, w tym 3 379 osób to mieszkańcy miasteczka Alwernia.

¹¹ W pierzejach rynku znajdują się domy podcieniowe z XVII i XVIII wieku.

¹² Alwernia w II połowie XX wieku wykształciła własny charakter ceramicznej wytwórczości (donice, kafle, gwizdki i in.) ze wzornictwem i zdobieniami bazującymi na lokalnej tradycji.

¹³ Szczegółowo sytuację dofinansowania wybranych gmin w obszarze oddziaływania Krakowa do 2006 roku przedstawiono w: A. Wójtowicz-Wróbel (2006, s. 289–299).

zostały wszystkie gminy, które znajdują się w KOM, a jednocześnie są gminami o charakterze miejsko-wiejskim lub wiejskim, lecz ich główny ośrodek posiada miejski charakter funkcjonalno-przestrzenny. Ze względu na ograniczenia wynikające z ram publikacji, w artykule zaprezentowano jedynie wyniki badań w odniesieniu do „gmin-reprezentantów”, których główny ośrodek zaliczyć można do jednej z trzech grup wymienionych w rozdziale 2.

W okresie przedakcesyjnym środki unijne wykorzystywane były przez polskie gminy w niewielkim stopniu. W pierwszym okresie stwarzającym możliwość korzystania z unijnych dotacji¹⁴ jako członek UE, gminy w znacznie wyższym stopniu występowały o możliwość skorzystania z dofinansowań niż w okresie przedakcesyjnym. Znacznie częściej także otrzymywały takie wsparcie. Jest to związane z jednej strony z większą ilością składanych wniosków, z drugiej natomiast z bardziej profesjonalnym podejściem do przygotowywania wymaganych dokumentów. W wielu gminach stworzono specjalne komórki zajmujące się rozpoznawaniem pojawiających się możliwości pozyskiwania środków unijnych, sporządzaniem (niejednokrotnie wraz z zatrudnionymi specjalistami) wniosków o dofinansowanie itp. W drugim okresie przydziału środków pomocowych (2007–2013), pomimo zmniejszenia ilości programów, do których aplikować mogły miasta zarówno ilość składanych, jak i ilość wniosków pozytywnie rozpatrywanych wzrosła. Pomimo tego nadal procent wniosków przyjętych do realizacji był niższy niż wniosków odrzuconych (tab. 1).

Tabela 1

Wnioski przyjęte do realizacji i wnioski odrzucone w gminach:
Słomniki, Lanckorona i Alwernia

Rodzaj wniosków	Liczba wniosków	%
Wnioski przyjęte do realizacji	52	39,6
Wnioski odrzucone	79	60,4
Razem	131	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Realizowane przy pomocy unijnego dofinansowania przyznanego do 2013 r. inwestycje zestawiono w tab. 2 i podzielono wg typów inwestycji oraz wg miast, które starały się o unijne subwencje. W trzech omawianych miastach wyróżniono następujące typy projektów:

¹⁴ Rodzaje programów, do których aplikować mogły gminy w ramach pozyskiwania unijnych subwencji zostały omówione w: A. Wójtowicz-Wróbel (2006, s. 293–295).

– inwestycje liniowe – są to najczęściej inwestycje infrastrukturalne (budowa kanalizacji, sieci wodociągowej lub budowa drogi) oraz inwestycje „naprawcze”, jak np. umocnienia osuwisk,

– inwestycje punktowe – to projekty niewielkie obszarowo, dotyczące jednego obiektu lub jego części. Jest to najczęściej przebudowa istniejących już obiektów (np. dostosowanie budynku do nowo pełnionych funkcji, jego renowacja lub projekt jego otoczenia),

– inwestycje kompleksowe – to najczęściej inwestycje większe obszarowo, także o znacznie szerszym zasięgu oddziaływania i znaczeniu dla przestrzeni miast. Są to najczęściej renowacje małomiasteczkowych rynków lub ulic o zabytkowym charakterze, budowy i przebudowy kompleksów sportowych czy edukacyjnych itp.

Tabela 2

Inwestycje realizowane bądź przyjęte do realizacji w poszczególnych gminach wg typów

Gmina	Rodzaj wniosków zatwierdzonych do realizacji oraz realizowanych (w szt.)			Łączne ujęcie wniosków przyjętych do realizacji wg gmin
	Liniowe	Punktowe	Kompleksowe	
Lanckorona	20	3	3	57%
Słomniki	1	5	1	15%
Alwernia	7	4	2	28%
Łącznie wg typów:	61%	26%	13%	100%

Źródło: opracowanie własne.

Do końca 2013 roku największy procent przyznanego dofinansowania skierowany został na realizację projektów liniowych. Największą ilość pozytywnie zaopiniowanych projektów spośród analizowanych miast wykazała Lanckorona. Na uwagę zasługuje fakt, iż są to projekty, które w wielu gminach realizowane były jako pierwsze, w pierwszej kolejności wnioskowane były także o finansowanie w każdej z omawianych miejscowości. Liniowy typ inwestycji przez wóldarzy gmin postrzegany jest jako priorytet (poprawa dostępności poprzez rozbudowę lub przebudowę sieci transportowej, podniesienie standardów życia poprzez budowę sieci kanalizacyjnej, wodociągowej czy gazowej, a także działania zapewniające bezpieczeństwo – np. stabilizacja osuwisk czy regulacja rzek w obszarach zagrożeń). Realizacje te w niewielkim stopniu wpływają na przestrzeń miast. Jednocześnie najniższy procent przyznaných subwencji skierowany został do inwestycji kompleksowych. Są to najczęściej rewitalizacje i renowacje rynków, adaptacje zabytkowych kompleksów do nowych funkcji, budowa zespołów sportowych itp. Są to realizacje mogące w największym

stopniu oddziaływać na przestrzeń miasta zarówno ze względu na teren jaki obejmują, funkcję jaką pełnią, a także ze względu na aktywizacyjne oddziaływanie na otaczający obszar.

Miejscowości reprezentujące trzy grupy funkcjonalne miast Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego w różnym stopniu korzystają z możliwości otrzymania unijnych dotacji w ramach gmin, w których się znajdują. Największą skuteczność w finansowaniu projektów ma Lanckorona będąca reprezentantem miejscowości o wiodącej funkcji turystycznej i rekreacyjnej¹⁵. Pozyskiwanie środków unijnych to jedna z wielu możliwości podnoszenia atrakcyjności miejscowości. Walory kulturowe, przyrodnicze i krajobrazowe, a jednocześnie brak innych perspektyw rozwoju sprawiły, że gmina stara się budować tożsamość miasteczka bazując na zachowanych walorach. Miejscowość ta wnioskuje o liczne dofinansowanie działań liniowych, lecz jest także ośrodkiem, który otrzymał finansowanie trzech działań kompleksowych – w tym projektu o nazwie „Remont zabytkowego centrum Lanckorony – poprawa atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej”.

Alwernia będąca miastem o charakterze przemysłowym w ponad dwukrotnie niższym stopniu wykorzystuje możliwości unijnych finansowań niż Lanckorona. W największym stopniu dofinansowywane są w gminie działania liniowe – w przeważającej części jest to budowa infrastruktury technicznej miasteczka i gminy. W mniejszym stopniu realizowane są w gminie inwestycje punktowe, a w najmniejszym – kompleksowe.

Słomniki będące miejscowością obsługującą otaczające je tereny rolnicze korzystają z możliwości otrzymywania środków pomocowych Unii Europejskiej w niewielkim wymiarze. Do roku 2013 Słomniki otrzymały finansowanie jedynie sześciu projektów¹⁶ (tj. 15% spośród analizowanych wniosków we wszystkich trzech miastach), $\frac{2}{3}$ dofinansowanych w miasteczku inwestycji ma charakter punktowy. Są to działania na bardzo niewielką skalę (np. termoizolacja budynku lub przeprojektowanie jego wnętrza). Do tej grupy zaliczyć można także projekty dobre w swym zamierzeniu, lecz niewykorzystywane przez mieszkańców (np. budowa szatni przy boiskach sportowych, które nie są wykorzystywane ze względu na brak środków finansowych do zatrudnienia osób, które zajęłyby się obsługą tych obiektów).

Projekty współfinansowane ze środków unijnych w małych miastach i ich gminach w różnym stopniu wpływają na ich przestrzeń. Najczęściej realizowane są inwestycje liniowe. Te projekty w najmniejszym stopniu bezpośrednio wpływają na otoczenie, w jakim się znajdują. Przykładem takiej inwestycji jest

¹⁵ Ze względu na to, iż Lanckorona jest głównym ośrodkiem gminy wiejskiej korzysta także z innego rodzaju funduszy niż gminy pozostałe o miejsko-wiejskim charakterze, których główne ośrodki posiadają prawa miejskie.

¹⁶ W tym czasie posiadająca najwięcej finansowanych inwestycji Lanckorona otrzymała środki pomocowe do realizacji 26 inwestycji.

przedstawiona na fot. 1–2 „Budowa sieci wodociągowej w miejscowościach: Słomniki, Ratajów, Orłów, Smroków, Wężerów, Januszowice, Prandocin-Wysiołek, Prandocin Iły, Prandocin oraz sieci kanalizacyjnej w miejscowości Słomniki”.

1)

2)

Fot. 1–2. Przykład inwestycji liniowej realizowanej przy udziale środków unijnych. Budowa sieci wodociągowej w miejscowościach: Słomniki, Ratajów, Orłów, Smroków, Wężerów, Januszowice, Prandocin-Wysiołek, Prandocin Iły, Prandocin oraz sieci kanalizacyjnej w miejscowości Słomniki

Źródło: www.slomniki.pl

Projekt ten uzyskał dofinansowanie w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. Dofinansowanie przyznane było w dwu transzach i pokrywało ok. 50% kosztów, których wymagała ta inwestycja. Bezpośredni wpływ na przestrzeń ma miejsce jedynie w fazie realizacyjnej. Inwestycje liniowe wpływają natomiast na otoczenie w sposób pośredni, np. poprzez poprawę dostępności komunikacyjnej, co może pociągać za sobą zwiększone zainwestowanie obszarów. Projekty o charakterze liniowym są także często powiązane z innymi rodzajami projektów, stanowiąc ich uzupełnienie (dojazdy czy doprowadzenie mediów do nowopowstającej inwestycji). Innym rodzajem inwestycji liniowej są działania naprawcze lub działania zapobiegające zniszczeniom w obszarach zagrożeń. Przykładem takiej inwestycji jest „Stabilizacja osuwiska w Skawinkach wraz z remontem drogi”. Projekt ten prawie w całości finansowany był z funduszy Europejskiego Banku Inwestycyjnego. W przypadku takiej inwestycji przemiany przestrzenne terenu związane są z jego ochroną (np. zabezpieczanie osuwisk czy regulacja rzek w terenach zagrożonych powodzią). W gminie Lanckorona przyczyną realizacji tej i wielu innych podobnych inwestycji jest katastrofa na terenach osuwisk w 2010 roku.

Wykorzystanie środków unijnych wpływa także na przestrzeń poprzez realizację inwestycji punktowych. Wpływ zależny jest od rodzaju projektu, gdyż w przypadku takich realizacji zauważyć można znaczne różnice w charakterze inwestycji. Składane wnioski obejmują działania drobne (np. docieplenie ścian zewnętrznych obiektu, budowa podjazdu dla niepełnosprawnych, aranżacje wewnątrz czy zamontowanie kolektorów słonecznych), a także działania szersze (np. budowa obiektu sportowego, projekt parku czy adaptacja obiektu na nowe funkcje wraz z aranżacją jego tocznia). Działania na niewielką skalę niejednokrotnie noszą nazwy sugerujące znaczące działania przestrzenne, w efekcie jednak są to jedynie niewielkie przekształcenia, często nie wpływające na otoczenie. Przykładem inwestycji mającej charakter punktowy, lecz wyraźnie wpływającej na przestrzeń jest projekt o nazwie „Adaptacja budynku i rozbudowa przedszkola w Alwerni” (fot. 3). W ramach tego projektu wykonano kompleksowy remont budynku wraz z dostosowaniem go do nowo pełnionej funkcji, projekt placu zabaw i strefy wjazdu na działkę. Ze względu na agresywną kolorystykę i brak zachowania skali małego miasta, obiekt pomimo korzystnej funkcji negatywnie wpływa na otaczającą go przestrzeń.

Najintensywniejszy wpływ na przestrzeń gmin w obszarze oddziaływania Krakowa ma wykorzystanie unijnego dofinansowania w celu realizacji projektów kompleksowych – są to też najczęściej takie typy inwestycji, które ze względu na swój charakter odnoszą się bezpośrednio do miasteczek, rzadziej do terenów wiejskich (choć także). Są to projekty najrzadziej realizowane ze względu na wysokie koszty inwestycji. Starania o dofinansowanie wniosków o tym charakterze podejmowane są przez gminy najczęściej dopiero po otrzymaniu dofinansowania na realizację inwestycji liniowych i punktowych,

Fot. 3. Projekt: „Adaptacja budynku i rozbudowa przedszkola w Alwerni” – inwestycja o charakterze punktowym w negatywny sposób wpływająca na otaczającą przestrzeń

Źródło: www.alwernia.pl

które traktowane są jako priorytet. W przypadku omawianych trzech miejscowości jest to najmniej liczna grupa projektów (13% spośród dofinansowywanych inwestycji). Są to inwestycje, które ze względu na swoją skalę i rodzaj powinny w sposób szczególny oddziaływać na przemiany przestrzenne, jednak niejednokrotnie w ramach pozornie kompleksowych działań realizowane są zabiegi mające bardziej charakter punktowy niż kompleksowy. Przykładem takiej inwestycji jest projekt o nazwie „Ożywienie centrum wsi Jastrzębia w oparciu o dobra małopolskiej architektury podworskiej” realizowany w gminie Lanckorona, gdzie w ramach projektu wykonano: wymianę stolarki okiennej, pokrycia dachu, nawierzchnię oraz ogrodzenie boiska sportowego. Jest to jedna z inwestycji, która burzy charakter przestrzenny otoczenia. Jednocześnie ze względu na brak odpowiedniego wykorzystania generuje koszty związane z utrzymaniem obiektu. Pozytywnym przykładem działań kompleksowych są najczęściej renowacje i rewitalizacje ryneków małych miast. Spośród analizowanych trzech miast dwa otrzymały dofinansowanie takich inwestycji. Alwernia realizuje projekt pt. „Rewitalizacja Rynku w Alwerni z zachowaniem jego obecnej funkcji w postaci założenia parkowego” dofinansowany w kwocie 1,3 mln zł z Małopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego, działanie 6.1. Rozwój miast – schemat A. Drugim zrealizowanym już projektem jest „Remont zabytkowego centrum Lanckorony – poprawa atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej” (fot. 4–5), który ukończony został w 2005 roku z funduszu PHARE. W związku z tym, iż Lanckorona w bardzo dużym stopniu opiera swój rozwój na walorach związanych z atrakcyjnością i zachowanym małomiasteczkowym charakterem przestrzeni, projekt przebudowy głównego miejskiego

placu jest projektem kluczowym, a jednocześnie jednym z wielu działań realizowanych przez gminę w celu zachowania unikatowego charakteru Lanckorony jako małego małopolskiego miasteczka.

4)

5)

Fot. 4–5. Projekt: „Remont zabytkowego centrum Lanckorony
– poprawa atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej”
– inwestycja o charakterze kompleksowym podnosząca jakość
przestrzeni miejskiej i podkreślająca małomiasteczkowy
charakter Lanckorony

fot. A. Wójtowicz-Wróbel (2013)

4. Wnioski

Gminy w obszarze oddziaływania Krakowa, których głównym ośrodkiem jest małe miasto lub miejscowość o miejskim charakterze w znacznym stopniu starają się podnieść atrakcyjność swej przestrzeni poprzez wykorzystywanie możliwości finansowania projektów z unijnych dotacji. Na podstawie analizy trzech gmin: Słomnik, Lanckorony i Alwerni zauważyć można, że:

- na przestrzeni kolejnych lat ilość wniosków, które otrzymały dotacje unijne w ww. gminach wzrasta. Jednocześnie zmienia się profil dofinansowywanych projektów: w pierwszych okresach dofinansowywane były częściej projekty liniowe i punktowe (głównie takie wnioski przygotowywały gminy), teraz natomiast wzrosła liczba projektów kompleksowych, które w intensywny sposób wpływają na przestrzeń miasteczek,

- nadal wiele inwestycji, pozornie dotyczących założeń kompleksowych mających na celu podniesienie jakości przestrzeni, to założenia liniowe lub punktowe,

- gminy o charakterze rekreacyjno-turystycznym znacznie częściej wykorzystują pojawiające się możliwości finansowania, niż gminy o innej funkcji wiodącej,

- jednocześnie gminy o wysokich walorach kulturowych, przyrodniczych czy krajobrazowych coraz częściej starają się o dofinansowanie projektów związanych z wyeksponowaniem tych wartości, a także przy wykorzystaniu wnioskowanych projektów starają się budować swą atrakcyjność. Jest to szczególnie zauważalne w tych gminach, których głównym ośrodkiem jest miejscowość o miejskim, zabytkowym charakterze,

- gminy, których głównym ośrodkiem są miasteczka o charakterze obsługi rolniczych terenów w najmniejszym stopniu wykorzystują pojawiające się możliwości finansowania projektów z budżetu UE. Otrzymywane dotacje natomiast najczęściej wspierają realizację projektów o charakterze punktowym czy liniowym, które odpowiadają na podstawowe potrzeby mieszkańców,

- ostatnie lata doświadczeń pokazują, że niejednokrotnie inwestycje współfinansowane ze środków unijnych są inwestycjami niewykorzystywanymi w sposób właściwy (nieużytkowane boiska sportowe itp.) i na stałe obciążającymi budżet gminy (utrzymanie tych obiektów),

- niewłaściwie wykorzystana szansa pozyskiwania środków pomocowych może w negatywny sposób wpłynąć na przemiany przestrzenne w gminach i małych miastach Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego. Jednocześnie właściwe wykorzystanie unijnych subwencji daje szansę zarówno poprawy jakości życia mieszkańców poprzez wprowadzenie inwestycji podstawowych (sieć drogowa, kanalizacyjna itp.), jak również wyeksponowanie tożsamości małych miasteczek na terenie gminy poprzez inwestycje szczególne (projekty rynków, adaptacje zabytkowych obiektów na nowe, atrakcyjne funkcje itp.).

LITERATURA

- Bartkowicz B., 1999, *Wybrane zagadnienia z dziedziny architektury i urbanistyki. Problemy małych miast Polski południowej i ich aktualność*, Wydawnictwo PK, Kraków.
- Hrehorowicz-Gaber H., 2006, *Poprawa atrakcyjności przestrzeni Gdowa dla mieszkańców oraz turystów w wyniku realizacji inicjatywy z udziałem środków unijnych*, [w:] Węclawowicz-Bilska E. (red.), *Skutki przestrzenne przebudowy miast i regionów z udziałem środków unijnych – wnioski do planowania i zarządzania przestrzenią*, Wydawnictwo PK, Kraków.
- Kosiński W., 2000, *Aktywizacja turystyczna małych miast. Aspekty architektoniczno-krajobrazowe*, Wydawnictwo PK, Kraków.
- Markowski T., Marszał T., 2006, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, KPZK PAN, Warszawa.
- Pawlak A., 2006, *Efekty przestrzenne inwestycji ze środków unijnych na przykładzie wybranych małych ośrodków miejskich na obszarze Polski Południowej*, [w:] Węclawowicz-Bilska E. (red.), *Skutki przestrzenne przebudowy miast i regionów z udziałem środków unijnych – wnioski do planowania i zarządzania przestrzenią*, Wydawnictwo PK, Kraków.
- Sikora A., 2006, *Problemy rekultywacji terenów poeksploatacyjnych surowca skalnego przy udziale środków unijnych*, [w:] Węclawowicz-Bilska E. (red.), *Skutki przestrzenne przebudowy miast i regionów z udziałem środków unijnych – wnioski do planowania i zarządzania przestrzenią*, Wydawnictwo PK, Kraków.
- Wójtowicz-Wróbel A., 2006, *Inwestycje współfinansowane ze środków unijnych w małych miastach o różnym charakterze*, [w:] Węclawowicz-Bilska E. (red.), *Skutki przestrzenne przebudowy miast i regionów z udziałem środków unijnych – wnioski do planowania i zarządzania przestrzenią*, Wydawnictwo PK, Kraków.
- Zawada K., 2006, *Wykorzystanie funduszy Unii Europejskiej w małych miastach przemysłowych*, [w:] Węclawowicz-Bilska E. (red.), *Skutki przestrzenne przebudowy miast i regionów z udziałem środków unijnych – wnioski do planowania i zarządzania przestrzenią*, Wydawnictwo PK, Kraków.
- Zborowski A., 2004, *Podejście funkcjonalno-strukturalne w badaniach delimitacji obszarów metropolitalnych w Polsce – przykład Krakowa*, [w:] Słodczyk J. (red.), *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 25–40.
- Zuziak Z., 2008, *O tożsamości urbanistyki*, Wydawnictwo PK, Kraków.

SPATIAL TRANSFORMATIONS AND USE OF EU FUNDS IN SELECTED
EXAMPLES OF THE CRACOW METROPOLITAN AREA

Abstract: This paper analyses the effect of using EU funds for spatial transformations of urban-rural communes, rural communes and small towns (main commune's centre). The research included three communes (Lanckorona, Słomniki and Alwernia) which feature different functional and spatial character. Lanckorona is a place of tourist and recreation nature, Słomniki support the surrounding agricultural areas, and Alwernia is an industrial

location. The applications filed by the above communes for using EU subventions are summarised in terms of effectiveness (the applications accepted vs. rejected), and then the applications financed in terms of their spatial nature (spot investments, linear investments and comprehensive investments). This paper, with examples, also depicts the spatial effect of the executed investments, and then presents observations related to the use of EU funds and the effect of the investments executed with them, both at present and in the future perspective.

Key words: small town, town identity, Cracow Metropolitan Area, European Union, urban-rural commune.

Dr inż. arch. Agnieszka Wójtowicz-Wróbel
Katedra Budowy Miast, Instytut Projektowania Miast i Regionów
Wydział Architektury, Politechnika Krakowska im. T. Kościuszki